
Marksizam i anarhizam (Istorija i savremenost)

Putnik Dajić

Iako nikada nisu presudno uticali na tokove društvenih zbivanja, ruski anarhisti ipak su ostavili vidan trag u istoriji revolucionarnog bunta i slobodarske misli. Dva najznačajnija predstavnika evropskog anarhizma, Bakunjin i Kropotkin, potekla su iz Rusije, za njihovo delo vezuje se cela epoha u razvoju anarhističke teorije i anarhističkog pokreta. Pod uticajem Bakunjina u Rusiji je sedamdesetih godina prošlog stoleća nastao snažan pokret revolucionarnog narodnjaštva, dok ideje Kropotkinova »hlebovoljstva« i anarhokomunizma dominiraju u anarhističkom pokretu perioda prve ruske revolucije 1905—1907. Njihovi sledbenici razvijali su anarhističku doktrinu, formulisali različita, često veoma kontroverzna shvatanja, stvarali mnoštvo organizacija i grupa, učestvovali u bezbroj revolucionarnih akcija. Iz redova anarhista potekli su mnogi znani i neznani, priznati i zaboravljeni velikani revolucije. Misliilac, filozof-idealist, individualist i univerzalist, revolucionarni romantičar, opasni ubojica i buntovnik bez motiva, terorist i pljačkaš — takav je bio ruski anarhist.

Ruski anarhistički pokret zamro je već u ranim dvadesetim godinama. Začudo, ostala su njihova dela u bibliotekama. Započeto izdanje Bakunjinovih sabranih dela početkom tridesetih godina nije dovršeno, a Moskva je sačuvala spomen na Bakunjina i Kropotkina u nazivima dveju ulica. Koloritne figure ruskih anarhista mogle su se videti u standardnim sovjetskim filmovima o građanskom ratu, kao pandan boljševičkoj razumnosti i samodisciplini. No valja reći da sudbina ruskog anarhističkog pokreta nije pokopana. U novijoj sovjetskoj historiografiji ima novih tonova i akcenata. Zapaža se nastojanje da se koriguju neke ranije, blago rečeno, preterano negativne ocene o mestu i ulozi anarhizma u ruskom revolucionarnom pokretu.¹

¹ U svesti sovjetskih ljudi anarhizam je ostao kao kontrarevolucionarni pravac. Iako je takva predstava u osnovi tačna, kaže jedan istraživač, ona je »donekle jednostrana«, jer se često zaboravlja da je anarhizam varijanta sitnoburžoaska

revolucionarnosti. Ne može se o svakom anarhisti uvek govoriti kao o kontrarevolucionaru. («Voprosy istorii», br. 9, 1968, str. 50.) Vidi i: N. J. Kolpinskij, V. A. Tvardovskaj, *Bakunin v ruskom i međunarodnom osvoboditelnom dviženii*,

Bogata je i složena istorija anarhističkog pokreta u Rusiji. Na osnovu izvorne i druge obimne literature moguće je rekonstruisati njegove osnovne tokove.² Istraživači su uglavnom saglasni da se, istorijski gledano, može govoriti o tri faze, ili o tri talasa anarhističkog pokreta: 1. anarhizam narodnjačkog pokreta sedamdesetih i početkom osamdesetih godina XIX veka, 2. anarhizam perioda prve ruske revolucije, 3. anarhizam perioda oktobarske revolucije.

1. U vreme začetka ruskog revolucionarnog pokreta anarhizam je u Rusiji našao veoma pogodno tlo. Nije slučajno što su iz redova ruske inteligencije i buntovnog plemstva potekli »apostoli rušenja«, knez Kropotkin i drugi. Bakunjinove ideje davale su pečat celom jednom razdoblju revolucionarne misli i pokreta. Bakunjin je često nazivao sebe Marksovim učnikom, odajući priznanje Marksovoj ekonomskoj teoriji. Prihvatajući neke strane te teorije, Bakunjin je razvijao svoje ideje. Negirao je državu uopšte, diktaturu radničke klase, čak i prelazne oblike državnosti ka odumiranju države, odbacivao je političku borbu. Iako njegovo teorijsko delo izgleda nedovršeno i nesistematično, mnoga njegova pisma, projekti i agitacioni proglašenja predstavljaju prave spomenike revolucionarne borbe, puni su zapazanja diktiranih revolucionarnom intuicijom i bleska jednog izvanrednog uma. Njegovoj popularnosti doprinela je, nema sumnje, i njegova nepresušna revolucionarna energija. Jedan od prvih ruskih revolucionara, heroj sa praških i drezdenschkih barikada, dva puta osuđivan na smrt, zatočenik najozloglašenijih carskih kazamata, Bakunjin je postao legenda još za života. Mnogi smatraju da po svojoj specifičnoj težini njegova revolucionarna akcija nadmašuje njegovo teorijsko delo. I odista, Bakunjin je ispisao jednu od najznačajnijih stranica ruskog revolucionarnog pokreta sedamdesetih godina.

Bakunjinov maksimalizam (propovedao je trenutno uništenje države, organizovanje svetske revolucije u interesu osiromašenih masa) naišao je na živ odjek kod dela radničke klase i ruske omladine. Njegove ideje o odlučujućoj ulozi naroda u socijalnom preobražaju društva povezuju ga s revolucionarno-demokratskim tradicijama ruskog oslobodilačkog pokreta.

Sedamdesetih godina ruski revolucionarni pokret je u usponu. Stvara se »Zemlja i volja«. Gotovo je sva narodnjačka inteligencija, sve do obrazovanja partije »Narodna volja«, pod jakim uticajem anarhizma. Uzroke tome treba tražiti u opštim uslovima političkog razvoja, u grubom despotizmu i represalijama vlasti, u odsustvu bilo kojeg oblika političke i ekonomske

² »Voprosy istorii«, br. 4, 1964; N. Pirumova, *Mihail Bakunin*, Moskva, 1966; Petr Kropotkin, *Zapiski revoljucionera*, Moskva, 1966 (predgovor).

2
A Kuljčickij, *Anarhizam v Rossii*, SPb, 1907; *Anarhizam*, SPb, 1907; A. A. Borovoj, *Očerki istorii anarhičeskoj myslj v Rossii 1876—1926*, Moskva, 1926; Zaležskij, *Anarhizam v Rossii*, Moskva, 1930; J.

Jakovlev, *Russkij anarhizm v velikoj russkoj revoljucii*, Moskva, 1921; B. Gorev, *Anarhisty, maksimalisty, mahaevci*, Moskva, 1918; *Anarhisty v Rossii* (od *Bakunina do Mahno*), Moskva, 1930; Paul Avrich, *The Russian Anarchists*, London, 1969; *The Anarchists In the Russian Revolution* (edited by Paul Avrich), London, 1973.

Dragocen su izvor za istraživanje pokreta dela ruskih anarhista, njihovi listovi i časopisi.

borbe, subjektivnih organizovanih snaga radničkog pokreta. Sve tri struje tadašnjeg pokreta bile su saglasne u tome da budući socijalistički sistem ne sme da zadrži državu u bilo kojoj formi. Razlike su bile taktičkog karaktera. Lavristi (po P. L. Lavrovu) težište svoje aktivnosti prenosili su na propagandu principa socijalizma, i tek u manje ili više dalekoj budućnosti smatrali su revoluciju mogućom. P. Tkačev i njegove pristalice stavljali su u prvi plan terorističku zaveru, koja treba da pripremi revoluciju. Revolucionarna diktatura trebalo je da preobrazi savremeni društveni sistem i pretvori ga u socijalističko uređenje bez države. Dok su prosvetiteljske ideje Lavrova imale najmanje pristalica, a ideje Tkačeva, »ruskog blankizma«, postale dominantne tek krajem sedme decenije, ideje Bakunjinina i anarhizma imale su znatnu prednost u tom razdoblju. Bakunjinisti su nastojali da izazovu narodne ustanke, računajući da će se njihovim češćim ponavljanjem ubrzati opšta revolucija u celoj zemlji.

Uspeh anarhizma može se objasniti njegovom afirmacijom u snažnoj kritici samodržavlja. Ruski apsolutizam, oličen u državi, bio je gotovo izdvojen od društva i vršio nasilje nad njim. Ideju države odbacivali su svi oni koji su se borili protiv postojećeg državno-političkog sistema. S druge strane, revolucionarne snage idealizovale su poznatu rusku »obščinu«, videći u njoj klice budućeg socijalističkog uređenja. Kapitalizam, koji je dolazio, radikalno nastrojani elementi odbacili su kao nešto što je veštački nakalem-ljeno na rusku stvarnost. Objedinjavanje ljudi u proizvodna udruženja, udruženja u teritorijalne zajednice, itd., smatralo se ne samo poželjnim, već i ostvarivim. U osnovi, taj ideal je bio zasnovan na antidržavnoj koncepciji. Narodnjaci-buntovnici odricali su potrebu političke borbe protiv vlade, odbacivali su parlamentarizam kao »buržoasku instituciju« i verovali u bliskost socijalističke revolucije u Rusiji, koja treba da dođe kao neposredni rezultat seljačkog ustanka. Njihova taktika — ekonomski politički teror — predskazivala je buduću taktiku organizovanih anarhističkih grupa početkom ovog veka.

Stvaranjem »Narodne volje« (1879) moglo bi se reći da je presahao prvi talas anarhizma u Rusiji. Nezadovoljnici, bivši zemljovoljci, stvorili su novu organizaciju, »Černyj peredel«, ali bez većeg uspeha. Neki, su, opet, odbacili svoje anarhističke ideje i 1883. formirali grupu »Oslobođenje rada«, prvu grupu s marksističkim programom. Ta grupa, kao i kasniji Savez borbe za oslobođenje radničke klase daće pečat radničkom pokretu devedesetih godina. Istina, van granica Rusije delovao je Kropotkin, zatim Čerkasov i drugi istaknuti anarhistički mislioci, ali će njihove ideje biti temelj novog anarhističkog talasa tek početkom ovog stoleća.

Ruski anarhizam sedamdesetih godina XIX veka doneo je mnogo specifičnog. Anarhizam narodovoljaca, kao i delom svojeobrazni »hrišćanski anarhizam« Tolstoja, izrazio je protest naprednih snaga onog doba, koje su računale na bunt ruskog sela, okovanog lancima feudalizma, oličenog u državi i zvaničnoj crkvi, ali i dolazećeg kapitalizma, koji je počinjao razarati osnove samodržavnog sistema. Anarhizam u Rusiji bio je umnogome ruski. Opšte anarhističke ideje o rušenju države i vlasti u Rusiji posebno su osmišljavane, počev od preteča Zainčevskog i Nečajeva do Bakunjinina. Njihovim delovanjem ideje zavere, revolucionarnog asketizma, individualnog terora,

instinktivnog bunta, pa sve do ideje o rušilačkoj moći mase, imale su svoju evoluciju i svoja specifična obeležja na tlu Rusije.

Ali ruski anarhizam je, razume se, održao kontinuitet i sa evropskim, koji je pre svega produkt grada, njegovih fantastičnih protivrečnosti, zaslepljujuće raskoši i užasne bede, nepostojanja vere u sutrašnji dan. Kropotkinovo stvaralaštvo biće velika inspiracija za anarhističku misao i pokret u Rusiji početkom ovog stoleća, koji su našli izraza u tzv. hlebovoljstvu i anarhokomunizmu.

2. Početak XX veka je period obnove i procvata anarhističkih ideja. Epoha preispitivanja i rušenja sukobila se sa shemama racionalizma i jalovog dogmatizma dotadašnje epohe, stvarajući pogodno tlo za razvitak anarhizma. Vulkan antidržavnih ideja, koji je gotovo presahao osamdesetih godina, kao da je ponovo proradio. Raslojavanje seljaštva, porast sitnoburžoaskih elemenata u radničkom pokretu, neverica proletarijata u politikantstvo i propoved državno-parlamentarnih koncepcija, intelektualni nihilizam te epohe, filozofski individualizam, rusko ničeanstvo — sve je to doprinelo rastućem interesovanju za anarhističku misao.

Ruski i evropski anarhizam toga doba oslanjao se, kao što je rečeno, pre svega na delo Petra Kropotkina, koji je znatno obogatio anarhističku misao, ali je i bitno korigovao ideje bakunjinizma. Za razliku od Bakunjinja, koji je u rušenju video radost stvaranja, Kropotkin je nasilje i razaranje smatrao nužnim zlom. U dostignućima civilizacije ovaj veliki naučnik i mislilac video je progres anarhističkih i komunističkih ideja. Smatrao je da se »državni socijalizam« (tako je nazivao marksizam) može razviti u ekonomski despotizam, još strašniji od političkog. Borio se protiv principa državnosti, zasnivajući svoje ideje na upoređivanju ljudskog društva s carstvom prirode. Propovedao je decentralizaciju industrije, kako bi se izbegla centralna vlast, čiji je bio ogorčeni protivnik. Borio se protiv svake discipline, jer je smatrao da se u životu može doći do rezultata jakim naporom volje svih, koja je usmerena ka opštem cilju. Dok je Bakunjin, obuzet strašću rušenja onoga što postoji, zanemarivao pitanje budućeg sistema, Kropotkin je dosta pažnje posvetio problemima buduće socijalističke izgradnje. U njegovu delu vidno mesto zauzimaju razmišljanja o ekonomskoj organizaciji proizvodnje i potrošnje posle pobeđe socijalističke revolucije, naročito u poljoprivredi. Nemačkoj državnosti i nemačkom radničkom pokretu suprotstavljao je navodnu sklonost romanskih naroda prema anarhizmu. U prvom svetskom ratu video je samo borbu demokratske i humane civilizacije protiv nemačkog varvarstva, što će ga odvesti na pozicije šovinizma, čega se kasnije stideo. Oktobar 1917. probudio ga je iz prividne smirenosti i vratio anarhističkom komunizmu, koji je bio njegovo biće. Protestovao je protiv proleTERSKE diktature, ali, pozdravljajući oktobarsku revoluciju, u njoj nije video običnu epizodu u međupartijskoj borbi, već akt koji je pripreman gotovo stogodišnjom komunističkom i socijalističkom propagandom.

Anarhističko učenje Kropotkina, međutim, početkom stoleća bilo je malo poznato u samoj Rusiji. Pojavi prvih anarhističkih grupa prethodio je propagandni i agitacioni rad među ruskim anarhistima u emigraciji, naro-

čito u Ženevi, među ruskom omladinom, i u Londonu, među brojnim ruskim Jevrejima-emigrantima. Tamo se pojavljuju prva anarhistička izdanja — to su uglavnom originalna dela poznatih anarhista Bakunjina, Čerkezova, Kropotkina, Reklia. Uspon prve ruske revolucije dao je snažan podsticaj razvoju anarhističkog pokreta.¹

Pada u oči da su prve anarhističke grupe osnovane na jugu Rusije i Ukrajine. To se objašnjava činjenicom da su iz južnih gradova bile najbrojnije emigrantske grupe, i da su bile najbolje povezane s domovinom. Tako je prva anarhistička grupa osnovana u Belostoku već posle nekoliko meseci imala oko 70 članova, a na njenim mitinzima prisustvovalo je i po 700 ljudi. Iz Belostoka se pokret preneo na Odesu, zatim na neke ukrajinske gubernije, proširio se i na Gruziju. Godine 1904. anarhisti su organizovali brojne demonstracije, otpočinjali su terorističke akcije. Posle ustavnog manifesta samodržavlja (17. oktobra 1905) pokret se preneo i na ostale gradove u Rusiji i sporadično se javljao gotovo u svim većim centrima. Uspeha su imali u Nježinu, gde su prilikom pretresa pružili oružani otpor i izveli nekoliko bombaških akcija. Podsticali su seljake u Černigovskoj guberniji na zahvatanje privatne i državne imovine. Agitaciju su preneli na Žitomir, gde su se žestoko sukobljavali sa socijaldemokratima i bundovcima. Godine 1904—1905. već su imali nekoliko štamparija, izdavali su brojne proglose i brošure u Odesi, Jekaterinoslavlju i Belostoku.

Usponu anarhističkog pokreta toga perioda nesumnjivo je doprinela pojava glasila anarhista-komunista »Hleb i volja« — dobro uređivanog glasila, što su ga u Ženevi izdavali Kropotkin, Čerkezov i drugi. Od sredine 1903. do oktobra 1905. — dakle u predvečerje prve ruske revolucije — izašlo je 25 brojeva tog lista. Prvi pokušaj objedinjavanja anarhista s grupom »Hleb i volja« učinjen je krajem 1904. ili početkom 1905, kada je doneta i posebna rezolucija o ciljevima pokreta. No valja imati u vidu da anarhističke grupe nisu prihvatale nikakve reglamentacije. Njihove rezolucije nisu imale značaj obavezujuće odluke, već ih treba shvatiti kao izraz mišljenja određenih grupa. No i kao takve mogu biti od interesa.

Osnovne ideje rezolucije jesu:

1. cilj anarhizma je socijalna revolucija koja bi potpuno uništila kapitalizam i državu u bilo kojoj formi i dovela do komunizma; pobjeda revolucija zavisice od energije boraca;
2. treba se boriti za generalni štrajk, koji može označiti početak revolucije;
3. ekonomsko i političko ugnjetavanje dovoljan je razlog da se primene najodlučnija sredstva borbe, bilo masovna istupanja, bilo individualni akti;
4. jedinstvo anarhističkog pokreta ne može se postići stvaranjem centralističkog komiteta, nego jedinstvom težnji i ideja;
5. u Rusiji treba stvoriti posebnu anarhističku partiju. Objedinjavanje

3

Prikaz anarhističkog pokreta 1905—1907. dat je prema originalnoj anarhističkoj štampi onoga vremena (»Hleb i volja«, »Burevestnik«, »Novyj mir« i dr.).

anarhista s drugim partijama, makar i socijalističkim, ne može da se ostvari bez odricanja od sopstvenih principa — zato i ne dolazi u obzir.

Ova rezolucija izražava opšte ideje anarhizma, ali i neke specifičnosti anarhističkog pokreta Rusije. U njoj projevavaju koncepcije »kropotkinizma«, koji će biti glavno obeležje pokreta u narednim burnim godinama revolucionarnog vrenja. Pre svega tzv. hlebovoljstva, a zatim mnogih pravaca koji su nastajali gotovo iz meseca u mesec na osnovi ove glavne orijentacije — beznačalija, bezmotivnika, mahajevaca, anarhosindikalista, maksimalista i drugih. Svaki od tih pravaca donosio je ponešto novo. Istina, ne bi se moglo reći da su one naročito doprinele bogatstvu pokreta, njegovoj organizacijskoj koherentnosti. Kako su tvrdili anarhisti, ne postoji pokret zbog ideja, već se ideje rađaju i umiru u pokretu — ovo načelo umnogome važi za mnoštvo anarhističkih koncepcija. Rađale su se gotovo sa svakom novom akcijom, sa svakom novom knjigom mislećih anarhističkih pisaca, ali su brzo i nestajale u bujnom, kipućem vrelu anarhističkog teorijskog stvaralaštva.

Šta je značilo »hlebovoljstvo« za anarhistički pokret? U Kropotkinovu listu »Hleb i volja« izloženi su osnovni ciljevi i taktika tog pravca. »Obespravljenima hleb, ugnjetenima sloboda. Takav je u svojoj jednostavnosti smisao celokupnog socijalnog progresa«, objašnjava list u svom prvom broju (1903). Hlebovoljci su borbi za opšte ciljeve anarhizma — ekonomsku slobodu i slobodu ličnosti — dali specifična obeležja, donekle novo viđenje mnogih ključnih strateških i taktičkih zadataka.

Pre svega, hlebovoljci su odlučno i konsekventno suprotstavljali anarhizam individualizmu. Anarhizam nije individualizam, tvrdili su. Anarhizam priznaje svima pravo na postojanje i samoodbranu od bilo čijeg ekonomskog ili političkog napada. Ali anarhist ne kaže: ja sam iznad svih, već ja sam jednak sa svakim, ali se ni jednoj ličnosti, ni mnogima ne pokoravam. Anarhizam ne znači negiranje društva, negiranje organizacije, solidarnosti. On poziva na dobrovoljnu organizaciju i solidarnost i smatra da je oslobođenje čovečanstva moguće samo uz istovremeno oslobađanje ličnosti, što će se ostvariti samo pri istovremenom rušenju svih osnova državnosti i institucije privatne svojine (»Hleb i volja«, br. 10, 1906, str. 24).

Kojim putem ovo postići? Hlebovoljci su smatrali da je prvi zadatak anarhista da stvore takvu organizaciju u kojoj bi se radnici okupljali protiv kapitalističke i državne samovolje — putem štrajkova, bojkota, sabotaže, svih oblika demonstracija. U takvim organizacijama radnik se stvarno vaspitava u duhu socijalne revolucije. Hlebovoljci su oštro kritikovali parlamentarizam i različite forme reformizma, ali su ipak priznavali da anarhisti ne samo da ne odriču političku borbu, već, naprotiv, samo anarhizam vodi revolucionarnu borbu protiv države i njenih predstavnika, a država je, razume se, politička ustanova. Samo anarhizam istupa protiv političkog legalizma, jer legalna politička delatnost ne samo što nije revolucionarna, ne samo što slabi savremeni državni sistem, već jača vlast upravljača i eksploatatora. Priznajući na taj način »politiku«, hlebovoljci su smatrali da je klasna borba jedina osnova na kojoj se može izgraditi zdrava i celishodna revolucionarna politika. Iz te taktike su proizlazila dva principa: prvo, nepomirljivost interesa proletarijata i buržoazije u svim uslovima savremene

ekonomske situacije, otuda i nemogućnost savezništva, čak i privremenog, između ove dve klase, nemogućnost primirja; drugo, nemogućnost ostvarenja principa socijalizma bez nasilnog uticaja na buržoaziju.

Ali, kada je reč o nasilnom uticaju, »hlebovoljstvo« se moralo suočiti s terorom, to pre što je on uveliko bio opravdan i praktično primenjivan u nekim anarhističkim grupama. Neke su grupe individualni teror izdizale kao svoje vrhunsko načelo.

Za hlebovoljce je teror neizbežan sapatnik revolucionarnog perioda. Ali on mora biti antidržavni i antiburžoaski. Priznajući teror, hlebovoljci su ukazivali na njegov višestrani značaj. On može biti ostvaren u obliku individualnih akata, ali i u vidu masovne kolektivne akcije. On može biti jedini odgovor ugnjetene mase protiv ugnjetača, ali on može imati i snažno propagandno i vaspitno dejstvo, njime se mogu ukloniti najopasniji i najtalentovaniji predstavnici reakcije. No valja zapaziti važnu nijansu: hlebovoljci, kao protivnici svakog individualizma, daju preimućstvo kolektivnom nad individualnim terorom. Šta više, oni traže da se individualni teror zameni kolektivnom akcijom. Ovde se, možda, ponajviše oseća uticaj francuskog revolucionarnog sindikalizma. Hlebovoljci, kao metod borbe, u prvi plan ističu klasnu borbu i generalni štrajk. Po njima, generalni štrajk je preludij revolucije. Tako se razbija, dezorganizuje i delimično obezoružava neprijatelj. Generalni štrajk se tako preobražava u revoluciju u onom trenutku kada radnici otpočinu faktičko rušenje kapitalističkog režima, konfiskuju sredstva za proizvodnju i preuzmu sva dobra radi zajedničkog korišćenja.

U pitanju generalnog štrajka hlebovoljci su se približavali sindikalistima, ali u pogledu odnosa prema sindikatima i sindikalnom organizovanju znatno su se od njih razlikovali. Po mišljenju hlebovoljaca, sindikati mogu biti interesantni za anarhiste u budućnosti, kada preuzmu privredu i postanu proizvodna asocijacija. Do tada mogu biti od interesa kao radnička sredina, s kojom anarhisti treba da se zbliže kako bi u nju unosili svoj duh i ideje. Kako se revolucija odvija sama od sebe, postaviti kao svoj cilj organizacioni rad u sindikatima predstavljalo bi uzaludno rasipanje snaga, nauštrb anarhističke propagande i revolucionarne agitacije. »Naš zadatak je da ulazimo u već postojeće organizacije, da ih koristimo, da im dajemo orijentaciju dok još nisu prožete duhom institucionalizma i kultom parlamentarizma« (»Hleb i volja«, br. 23, 1905, str. 1—2).

»Hlebovoljstvo« se odredilo i prema značajnom pitanju organizacije pokreta. Kropotkin je u svom značajnom članku »Naši zadaci« ukazivao da za anarhističku revoluciju, koju će izvesti mase, »treba u svakom gradu, malom ili velikom, i u hiljadama sela, stvarati sopstvene grupe za revolucionarnu inicijativu« (»Hleb i volja«, br. 2, 1905). Hijerarhijski tip što su ga primenjivale zavereničke organizacije sada više ne zadovoljava, jer sputava inicijativu pojedinca, vodi bezdušnom formalizmu i svu partiju poverava šačici rukovodilaca. Taj tip organizacije nastoji da usmerava, taktizira, i tako zadržava revolucionarni bunt. Čak i najdisciplinovanija partija nije u stanju da onemogući samovoljne akcije svojih članova. Zato hlebovoljci plediraju za dobrovoljnu federativnu organizaciju: pojedinci stvaraju grupe, koje se objedinjuju na principu dobrovoljnosti. Nije potrebno pravo ve-

ćine, niti su potrebni rukovodeći centralni komiteti («Hleb i volja», br. 18, 1905).

Najsazetije, ideje »hlebovoljstva« mogle bi se izraziti u nekoliko osnovnih postulata:

1. Država nije samo nepotrebna, ona je i štetna, naročito ako je birokratska i centralistička. Iako federativna država, zasnovana na najširem slobodnom dogovaranju, uz slobodu dogovora, saveza itd., nije bila predmet kritike hlebovoljstva, nesumnjivo je da je ovaj pravac težio likvidiranju države uopšte, bez obzira na formu.

2. Treba težiti antidržavnom komunizmu, anarhističkom kolektivističkom komunizmu; svaki program-minimum je štetan; delimične reforme mogu biti korišćene, ali nikad ne smeju postati cilj; i u borbi za takve reforme moraju se primenjivati revolucionarna sredstva.

3. Puni preobražaj društva u duhu komunizma može i treba da se ostvari ne delovanjem institucionalnih organa, već putem osvajanja sredstava za rad u selima i gradovima od strane masa, uništenjem privatne svojine.

4. Revolucija u Rusiji nije politička, ili samo politička, već pretežno ekonomska i masovna, narodna. Revolucionarna diktatura je suvišna i štetna.

5. Teror, naročito masovni i kolektivni, može postojati, on simboliše ne samo akt političke, već i ekonomske borbe.

Anarhističko »hlebovoljstvo« do početka burnih događaja 1905. gotovo se potpuno iskazalo Kropotkinovim učenjem. Sledbenici jedva da su dali nešto novo, osim što su osvežavali i izoštavali neke aspekte već poznate teorije. Među njima ne može se zaobići Orgejani. Po oceni savremenika »blistavi polemičar, opasni dijalektičar«, poražavao je svoje protivnike na turnirima političkog besedništva, ostavivši niz radova, naročito iz oblasti anarhosindikalizma, koji važe za bisere, »klasiku« polemičkog žanra.

Godina 1905. postavljala je ruskom anarhističkom pokretu nova pitanja. Talas moćnih štrajkova i uspon radničkog pokreta, pojava sindikata, aktivnost socijalističkih partija, revolucionisanje masovnog pokreta — sve je to uticalo na preispitivanje anarhističke taktike, ali ne samo taktike. Najuticajniji anarhistički mislioci pokušavali su da daju nove smernice pokretu. Za mnoge, »hlebovoljstvo« više nije moglo služiti kao osnov pokreta u novoj fazi, pa su traženi putevi da se prevaziđe. To prevazilaženje »kropotkinizma« ogledalo se, s jedne strane, u razvijanju oblika individualističkog anarhizma, koji je potencirao bunt, razaranja, individualni teror; s druge strane u nadogradnji onih strana hlebovoljstva koje su naginjale izvesnom prihvatanju oblika političke borbe i sindikalnog organizovanja; s treće, u uobličavanju sopstvenih ideja koje su često bile na granici spekulativnih ili metateorijskih razmatranja. Tako su se pod okriljem anarhizma perioda prve ruske revolucije ukrstile različite ideje, u jednom paradoksalnom spektru: štirnerovski individualizam, ničovski nihilizam, bakunjinovski bunt, nečajevska rušilačka zavereništvo, tolstojevski pomirljivi anarhizam, sorelovski anarhosindikalizam, varijante kropotkinizma. Anarhičnom šarenilu ideja bila je adekvatna i šarolikost grupa.⁴ U svakoj od njih mogla se prepoznati pokoja od ovih ideja, ili »koktel« načinjen od njih. Jedan anar-

histički list ovako je opisao, u proglasu »Drugovima anarhistima«, konglomerat sopstvenih teorijskih načela: »Elementi utopijskog socijalizma, pojedine misli XVIII veka mešaju se sa savremenim progresivnim teorijama, i sve je to prožeto zracima klasne teorije« (»Černoje znamja«, br. 1, 1905).

Anarhističke grupe, za koje pomenuti policijski izveštaj navodi da su se javile kao pečurke posle kiše u mnogim gradovima, često su postajale preko noći poznate, oglašavajući se spektakularnim terorističkim aktom, dobro izvedenim »eksom« (tada uobičajena skraćenica za eksproprijaciju, otimačinu, krađu), paljevinom. Sve te akcije praćene su bombastičnim proklamacijama, egzaltiranim apelima, neverovatnim obećanjima, predskazivanjima. Mnoge grupe su isto tako brzo i nestajale sa scene političkih zbivanja, bilo zato što su bile loše organizovane (organizacija je za anarhistu poslednji problem) pa su se raspadale same, bilo zato što ih je carska »ohranka« prosto tamanila. Tragovi o njima ostaće u štampi, u neobjavljenim memoarima saboraca.

Međutim, iz celog spektra anarhističkog pokreta izdvaja se jasno nekoliko grupa, ili pravaca, frakcija. To su u prvom redu one koje su teror i rušenje prihvatile kao vodeće načelo. Među njima se ističu, grupe »Beznačalije«, »Bez motiva« i »Černocznamja«.

»Grupa »Beznačalije«⁴ propovedala je neobuzdani individualizam i odbacivala svaki oblik vlasti, zahtevala je neograničenu slobodu ličnosti. Nema nikakvih načela, principa i bilo čega što bi moglo sputati čovekovu ličnost. Čovek je suviše dobar, tvrdili su zagovornici »beznačalija«, da bi mu bili potrebni nasilje i prinuda. Život može biti tako uređen da se sve zasniva na svesti i osećanju pojedinca. Svako pozivanje na autoritet ne samo što nije poželjno, već je i prestup. Bilo kakva intervencija tuđe volje, čak i pritisak javnog mnjenja — to je već narušavanje suverenih prava čoveka. Nisu potrebna pravila i propisi, a potčinjavanje manjine većini jeste oblik čovekovog potčinjavanja, gubitka slobode, te ga treba odbaciti. »Beznačalnici« su odbacivali i forme organizovanog delovanja — parlamentarizma, tredjunionizma, sindikalizma. Sve je to, po njima, nastojanje da se »produži agonija umirućeg neprijatelja«.

Šta bi trebalo da bude za anarhiste ovog pravca ispisano na njihovoj crnoj zastavi, da ne bi upali »u blato reformističkog oportunitizma i samozadovoljnog doktrinerstva«? Odgovor na ovo daje istoimeni organ grupe u svom programskom članku.⁵ Anarhija, »beznačalije«, odricanje svake dobre i rdave vlasti. Ne treba isticati samo parolu o obaranju samodržavlja, već se boriti protiv bilo koje vlasti. Ciljevi? Komunizam, socijalna revolucija i ništa osim nje. Bezuslovno odbijanje saradnje s bilo kojom političkom par-

4
Policijski izveštaj za 1905—1907. navodi nazive tih grupa: »Burevestnik«, »Beznačalije«, »Bez motiva«, »Černoje znamja«, »Crvena stotina«, »Šumska braća«, »Dan strašnog suda«, »Osvetnik«, »Reč i delo« i dr. (A. D. Kosičev, *Borba marksizma-leninizma s Ideologije anarhizma i savremenost*, Moskva, 1964, str. 157.)

5
Bez vlasti, tj. odbacivanje svih oblika vlasti.
6
Beznačalije, br. 1, 1905.

tijom radi zaštite sopstvenog moralnog integriteta. Odbacivanje sindikata — rad u njima može da odvrti pažnju radnika od revolucionarnog puta. Nikakve borbe za sitne reforme, za poboljšanje materijalnog položaja radnika i svakodnevne njegove potrebe, jer to ga odvlači od borbe za hitnu socijalnu revoluciju. Radnici ne treba da rade u proizvodnji, već da žive isključivo od eksproprijacije. Jedan ideolog tog pravca pisao je: »Nikog ne eksploatišem i ne želim da me iko eksploatiše... Ti, koji si stvoren da stvaraš, ne čekaj nekakav generalni štrajk. Prekrsti ruke, prestani da stvaraš — i pobeđićeš.«⁷

Ono što je posebno privlačilo pažnju jesu metodi borbe ove grupe i snage na koje su se oslanjali. Socijalna revolucija treba da se ostvari putem oružanog ustanka naroda, seljaka, radnika i sve sirotinje. Osnovni oblici borbe su teror i sve vrste ustanaka: i otvorena ulična borba, bilo kako da je surova; permanentna revolucija, tj. ceo niz ustanaka do konačne pobjede sirotinje. Priznate su krađe i svaki otvoreni napadi na dućane. Preporučivana je aktivnost ne samo među radnicima i seljacima, već i među »otpacima društva«, tj. među sirotinjom, lutalicama, lumpenproleterima.

Grupa »Beznačalije« unela je novu notu u anarhističku filozofiju borbe i ponašanja. Ona je predstavljala čudan spoj štirnerovskog ideala individualne slobode, nečajevskog »revolucionarnog katihizisa«, neonihilizma sa početka ovog stoleća. Njihova snaga je bila ponajmanje u povezanosti s masom. Njihov uticaj je bio u bombaškim efektima »rascepkanog terora«, u rušilačkoj snazi njihova nihilističkog odnosa prema svim načelima i principima društva, što je, svakako, moralo impresionirati odbačene elemente društva, koji se nisu zaustavljali ni pred čim u svom samopotvrđivanju.

Ali ni ovako radikalni rušilački teror nije zadovoljio najekstremnije anarhiste. Teror — da, ali teror koji će biti ne samo politički, već i ekonomski, koji će razarati ekonomsko tkivo i koji neće biti usmeravan i sračunat, nego »bez motiva«, iracionalan. Apoteoza terora našla je pristalice u možda najekstremnijoj anarhističkoj grupi svih vremena — u frakciji »Bez motiva«. Nije kriv — smatrale su pristalice ove grupe — neki određeni sistem, već svako ko podržava taj sistem i koristi ga za svoje ciljeve. Nije važan konkretan povod za atentat, važno je da agitacioni, zastrašujući efekat bude ostvaren. Svoju misiju »bezmotivnici« su videli u »razotkrivanju grube buržoaske demokratske prevare«, u izražavanju protesta, u snažnom odjeku terorističkog akta. Aktivnost teroriste treba da bude usmerna na predstavnike buržoazije ne zbog neke njene određene krivice prema proleterijatu, već je treba uništavati kao »cvet buržoaskog društva«. Večna pretnja smrti, kao strašni memento o večnoj krivici treba da lebdi nad buržoazijom u svakom trenutku, u svakom času njenog bitisanja. U njenim redovima nema nevinih, ona ne sme znati za mir. A antiburžoaski akti bez motiva uneće smutnju i nemir, kaos, do uzbuđenja u masi. Ako se tako makar i za trenutak ta masa odvoji od demokratskih parola, pred njom će se otvoriti horizonti istinske klasne borbe, podići njen moral i proširiti njeni vidici. Glavni akter nije masa, već individualni čin, čiji će se efekat ogle-

7

A. Andreev, *Neo-nigilizm*, Moskva, 1922, str. 22.

dati u inspirativnom, pobuđujućem, »ekscitativnom« podsticaju rušilačkih osećanja.⁸

Logično je što su pristalice te ekstremne grupe odbacivali svaku saradnju s drugim revolucionarnim partijama i što su se negativno odnosili prema radu u sindikalnom pokretu, koji je, po njima, sračunat na niz drugih i postepenih reformi i koji »truje radnike otrovom oportunitizma«. »Bezmotivniki« su podsticali na atentate, ubijanje predstavnika buržoaske klase, bez određenog izbora, povoda, motiva. Izdavali su proklamacije s uputstvima o paljevinama, miniranju vozova, pozivima siromašnima da otimaju zemlju, da zahvataju cele gradove i oblasti i uspostavljaju anarhističke komune u njima. Sa strašću su se posvetili svom cilju. Osnovali su malu, ali čvrstu grupu. Postali su poznati po miniranju vozova, nekim atentatima i, naročito, po bacanju u vazduh kafea Libmana u Odesi i restorana »Bristol« u Varšavi.

Jedna varijanta »beznačalija« jesu tzv. černoznamenci. Njihov lider bio je poznati anarhist I. S. Grosman-Roščin, a grupa se formirala oko časopisa »Černoje znamja« (otuda i naziv grupe) i oko časopisa »Buntar«. Pokret je nastao kao reakcija na anarhizam Bakunjina i njegovu kropotkinovsku varijantu. Teorijski je bio neoformljen, ali se mogu nazreti njegovi osnovni motivi. Nastojali su da nadgrade Kropotkinovo učenje, koje je, po njima, bilo zaraženo bacilom dokapitalističkog demokratizma. Grosman-Roščin je objašnjavao da se ovaj pravac bori na dva fronta: protiv socijaldemokratizma, koji je klasnom frazeologijom prikrivao pravi smisao potrebne taktike i ideologije; te protiv »kropotkinizma«, koji je, uporedo s buntovništvom i maksimalizmom predstavljao, u stvari, zamaskirani sitnoburžoaski federalizam i minimalizam. »Borba protiv demokratizma — to je centar, duša černoznamenstva.«⁹ Demokratija jeste neizbežna činjenica, ali upravo zbog toga anarhisti treba da deluju, ukazujući na svu štetnost demokratskih iluzija. Potrebno je da anarhizam ne samo očuva, već i proširi i zaoštri klasnu taktiku i nepomirljivost, da iz teorije izbaci i poslednje apstraktno-humanističke tendencije.¹⁰ Među uputstvima za akciju ističu se ova: među seljaštvom parola — zemlja i oruda rada. U armiji — odbijanje vojne službe. Sve češća primena ekonomskog terora, kao glavnog i ničim nezamenljivog sredstva akumuliranja revolucionarne tradicije, kao sredstva da se iskopa dubok jaz između proletarijata i buržoazije. Svaki predstavnik buržoazije dostojan je smrti. Samo nasilna revolucionarna taktika može da obezbedi pobedu anarhizma. Komunizam treba da se ostvari odmah, putem nasilne i direktne akcije.

»Černoznamenci« su, kao što se vidi, veoma bliski »beznačaliju«. Teže je prepoznati šta ih od njih odvađa nego šta ih spaja. Ono što se može jasno uočiti to je, prvo, da nisu savetovali da radnici odbace rad u preduzeću;

8

Neke grupe u okrilju partije socijalista revolucionara takode su primenjivale individualni teror sa »ekscitativnim« dejstvom. O tome vidi: P. Dajlc, *Individualni teror u ruskom radničkom pokretu*, »Međunarodni radnički pokret«, br. 4, 1974.

9

I. Grossman-Roščin, *Dumy o bylom*, »Byloe«, br. 27—28, str. 174.

10

Černoje znamja, br. 1, 1905.

drugo, bili su pomirljiviji u pogledu rada anarhista u sindikatima. U početku su smatrali da bi delovanje u sindikatima moglo biti malo od koristi u revolucionarnom ustanku, dopuštajući mogućnost uččšća samo u čisto ilegalnim anarhističkim sindikatima. S vremenom su ovaj svoj stav korigovali, priznajući važnost sindikalnog pokreta, ali su pretpostavljali direktnu rušilačku akciju i teror svakom drugom obliku delatnosti. Imali su znatnog uticaja u mnogim anarhističkim grupama, ali su već tokom 1906. počeli da prilaze drugim pravcima. U okrilju ove grupe delovala je frakcija »Komunara«, koja takođe ne odbacuje teror bez motiva, ali ga modifikuje. Pristalice ove frakcije smatrali su da individualni teror ipak ne može da reši sve probleme, davali su prednost masovnoj anarhističkoj akciji, naročito pojedinačnim ustancima koji treba da izazovu talas novih, makar i neuspehlih. U krajnjoj liniji, kontinuirani ustanci doveli bi do stvaranja anarhističke komune. Bili su saglasni s »bezmotivnicima« da pokret uzima neželjeni pravac, tj. da minorni politički terorizam i politička borba idu naruku demokratiji, te da se time zaklanjaju grandiozni istorijski ciljevi anarhizma. Ova grupa je imala veoma malo uticaja na razvoj pokreta.

Kad je reč o ruskom anarhizmu perioda prve ruske revolucije ne može se zaobići veoma specifična struja tzv. mahajevaca (naziv prema glavnom ideologu A. Mahajskom — pseudonim Voljski). Mahajevci su dali snažnu kritiku socijaldemokratizma i socijalizma, pa i anarhizma, stvarajući vrlo specifičnu filozofiju bunta protiv političkog institucionalizma i intelektualizma. Budući da su mahajevci mnoge ideje pozajmili od anarhista i da je njihova reč odjeknula stvarno kao nova i originalna, anarhisti su ih prihvatili, ocenjujući da će svežinom svojih misli obogatiti anarhističku teoriju i unaprediti pokret.

U poslednjim godinama prošlog stoleća Mahajski je napisao u sibirskom zatočeništvu svoje kapitalno delo *Intelektualni radnik* (prvi deo 1898, s podnaslovom »Evolucija socijaldemokratije«, drugi 1899. »Naučni socijalizam«). U tom delu su se na udaru našla sva socijalistička učenja. Po Mahajskom, marksizam i socijaldemokratski oportunistizam podjednako su oportunistički, izdali su pravi proleterski socijalizam, jer neposredne proleterske zahteve zamenjuju političkodemokratskim, te tako odvajaju radnike od prave radničke revolucije. Radnici su pozvani da primenjuju generalni štrajk, ekonomski teror, masovnu eksproprijaciju buržoazije, dakle čisto anarhističke metode borbe.

Ali ono što će dati posebnu boju ovom pravcu jeste kritika inteligencije. Naučni socijalizam, po Mahajskom, nisu izmislili radnici, nego je to čudovišna obmana radnika od strane inteligencije. Inteligencija je sloj koji šteti radnicima ništa manje od buržoazije. Inteligencija je izmislila razna učenja, kao demokratiju, socijalizam, i čak anarhizam, nastojeći da radništvo odvoji od pravih revolucionarnih ciljeva. Radnici treba da se bore za jednaku platu i jednako obrazovanje. Mesto visoke inteligencije treba da zauzmu srednji, izjednačeni, nivelisani umovi. Radničkoj klasi nisu potrebni ideali, već ekonomska, revolucionarno-teroristička borba protiv buržoazije. A za to je potrebno imati organizaciju za tajnu zaveru i diskreditovati socijalističku inteligenciju, i, najzad, odmah posle društvenog prevrata stvoriti takve uslove da se uništi monopol ljudi koji poseduju znanje.

»Mahajevština« je, kao što se vidi, konglomerat ideja blankizma, bakunjinskog anarhizma, ali i sopstvenog viđenja uloge intelektualaca u revolucionarnom pokretu. Tačno je da su mahajevci bili pre sekta doktrinera, sopstvene organizacije gotovo da nisu imali. Međutim, njihov uticaj se osećao u delovanju anarhističkih grupa različitih orijentacija, u uobličavanju idejnih platformi tih grupa. »Mahajevština« je postala sinonim prezrivo odnosa jednog dela radničke klase, »manuelnog rada« prema »umnom radniku«.

Ako je »hlebovoljstvo« i »černoznamenstvo« (sa svojim ekstremnim orijentacijama — »beznačajem« i dr.) značilo prevladavanje »kropotkinizma«, i jedan novi pravac, koji će postati dominantnim u pokretu, značio je isto to, ali na drugim osnovama. Bio je to anarhosindikalizam, koji se javio kao reakcija na ekstremne ispade rušilačkih grupa, terora bez motiva u okviru samog anarhizma, ali i nadgradnju Kropotkinova »hlebovoljstva« u skladu s potrebama novog vremena. Dok je »hlebovoljstvo« s velikim rezervama prihvatilo rad u sindikatima, a »beznačajije« ga decidirano odbivalo, sindikalni pokret postao je osnov anarhosindikalizma.

Ruski sindikalizam našao je svoje uzore u već razvijenim teorijama na Zapadu (Sorel, Labriola). Pogledi ruskog anarhosindikalizma perioda prve ruske revolucije najbolje su izraženi u »Novyj mir« i »Burevestnik«. Zastupane su poznate anarhističke ideje, ali i neke specifične, koje ovaj pravac karakterišu kao sindikalistički. Pored poznate kritike države i vlasti, socijalističkog sistema, anarhosindikalizam ističe dva bitna principa: prvo, treba se oslanjati na radnički pokret, a sindikati se uzimaju kao najviši oblik organizacije radnih ljudi, kao osnovno sredstvo njihova oslobođenja i socijalističkog preobražaja društva; drugo, oruđa i sredstva za proizvodnju treba da pripadnu neposrednim proizvođačima, kojima se daju u svojini i na upravljanje (u prvom redu radnim kolektivima i sindikatima).

Ideje anarhosindikalizma u Rusiji ponajviše je razvijao V. Novomirski. Budući da je, kao i većina ruskih anarhista, prošao školu Kropotkina, Novomirski u njoj nije organski mogao ostati. Duh smirenja, patos antibunta i racionalizma bio je tuđ ogromnoj gravitaciji ka individualizmu ovog osobenog uma ruskog anarhizma. Maglovite osećajne fraze učitelja nisu mogle da zamene argumente. Želeo je da zasnuje svoje poglede na čvrstoj realističkoj bazi borbe klasa, a ne na maglovitom principu »uzajamne pomoći«. Država je bila i biće organizacija vladavine vladajuće klase, te je besmisleno težiti proletarijatu da je osvoji. U središtu treba da bude rad u sindikatima. Značaj sindikata, po Novomirskom, nije samo u tome što oni pripremaju i obezbeđuju uspeh prevrata, trijumf socijalne revolucije, već oni igraju bitnu ulogu i posle nje, možda važniju i značajniju, jer će u budućem anarhističkom društvu moći da organizuju proizvodnju i razmenu na komunističkim principima. Treba raditi na stvaranju što širih sindikalnih saveza i okupiti ih u federaciju. Kao što su sindikati klice budućih slobodnih asocijacija, tako je prirodno oružje radničke klase — štrajk — karika anarhosindikalističke taktike. Štrajkove treba organizovati u svim industrijskim centrima i seoskim punktovima gde se okuplja mnogo radnika. Manji štrajkovi treba da prerastaju u generalne, a ovi u oružane ustanke radničke mase protiv kapitala i države. Za vreme tog ustanka pr-

vom povoljnom prilikom treba zahvatiti sva sredstva za proizvodnju i sve prehrambene proizvode i predati ih radničkoj klasi u vlasništvo. Što pre otpočeti proizvodnju na novim načelima i proizvodnju dati u ruke radničkim organizacijama i njihovim savezima. Ekonomska i politička borba nisu odvojene, već se slivaju u jedan tok akcije radničke klase protiv ugnjetavanja.¹¹

Anarhosindikalistička orijentacija je još konsekvantnije izražena u »Burevestniku«. Već u prvom broju tog lista naišli su na osudu neorganizovani, individualni i često u privatne svrhe izvedeni akti eksproprijacije i slepog, nemotivisanog terora. Krađe vode demoralizaciji samih anarhista, što u društvu stvara neprijateljsko raspoloženje protiv onih koji se bore za uništenje državnog sistema. Tako se ističe da je ruski anarhizam podneo ogromne žrtve i uložio veliku energiju, akcije razbijenih, usamljenih grupa terorista i eksproprijatora ocenjene su kao neplodne.¹²

I Novomirski i »Burevestnik« odbacivali su nemotivisani teror kao sredstvo borbe. Ako se i koristi, on treba da, po Novomirskom, »nosi pečat nečeg velikog: pre svega da bude uperen protiv krupnih i istaknutih neprijatelja naroda, a ne protiv sitnih, slepih oruđa države i kapitala.«¹³ Novomirski je kritiku usmerio ne samo na individualne teroriste, već je dao širu analizu anarhokomunizma i socijalizma. Odbijala ga je, kako je isticao, »narodnjačka sentimentalnost i filantropija hlebovoljstva«, ukazivao je da centralna ideja anarhizma nije negiranje države, već je njegov smisao, program i filozofija — sloboda, i tu je odlučujuća razlika između anarhije i socijalizma. Ni anarhokomunizam ni socijalizam nisu u stanju da razreše problem slobode ličnosti.¹⁴

Sa anarhosindikalizmom zatvara se krug ruskog anarhističkog pokreta. Poraz revolucije je i poraz anarhizma. Istina, poraz revolucije dovešće do demoralizacije i izazvaće dekadentna raspoloženja, što će opet izazvati osećanje otpora, i protesta, i anarhistički usmerenog. No, u celini uzev, posle 1907. godine drugi talas anarhizma naglo opada.

Usprkos prividnom bogatstvu ideja i velikoj misaonoj razuđenosti anarhističke filozofije, ipak se doktrina anarhizma svodila na dva osnovna zahteva: borba protiv države i njeno uništenje; uvođenje komunizma i sloboda, shvaćena kao sloboda pojedinca, i njegovo pravo da se ne potčini bilo čemu i bilo kome. U pogledu taktike, međutim, razlike su bile velike — od grupa koje su odbacivale svaki politički demokratizam, oblike postepene borbe za reforme, tražile su »revoluciju koja će uvesti komunizam« do onih koje su potražile racionalne puteve prihvatanja sindikalnog pokreta i političke borbe. Smelošću i brojem svojih akcija protiv buržoazije ruski anarhisti opravdali su i najsmelija maštanja svojih istomišljenika. Ali, privlačeci najkolebljivije elemente radničke klase, naročito deklasirane de-

11

Novyj mir, br. 1. 15. oktobra 1905;
Novomirskij, *Manifest anarhistov-
-kommunistov*, Moskva, 1917; V.
Novomirskij, *Iz praktiki sindikal'nogo
dviženija*, SPb., 1907.

12

Burevestnik, br. 1. i 2, 1906.

13

V. Novomirskij, *Iz praktiki ...*, op. cit., str.
4.

14

V. Novomirskij, *Čto takoe anarhizm*,
Moskva, 1907, str. 5.

love društva, mnoge anarhističke grupe perioda opadanja revolucije bile su na granici običnog hazarda i kriminala, a neke su tu granicu i prelazile. To je nanosilo veliku štetu ne samo »idejnom anarhizmu«, već i radničkom pokretu uopšte. Socijaldemokratska politička i parlamentarna akcija i njihova taktika nije »promenila Svet«. Ali to su još manje postigli anarhistički atentati, bombaške akcije, eksproprijacije, pogotovu krađe. Ocenjujući učinak anarhista u revoluciji 1905—1907, P. Kropotkin je pisao: »Heroje, ljudi lično hrabrih, naša revolucija je dala mnogo. Ali ona nije dala ljude koji bi bili u stanju da unesu revolucionarnu misao u ustalasane mase, da ih objedine i inspirišu na krupne revolucionarne akcije, koje bi izmenile način života, ekonomski raspored snaga, u svakom pogledu bednih i eksploataisanih masa.«¹⁵

3. O aktivnosti anarhističkog pokreta u Rusiji, o trećem i poslednjem talasu ovog pokreta, može se govoriti tek posle februarske revolucije 1917. godine. Taj talas jedva da su i nagovestile manje anarhističke grupe koje su se pojavile u periodu uspona radničkog pokreta 1912. godine. Istraživači su zabeležili da je u to vreme među studentima Komercijalnog instituta formirana jedna anarhistička grupa, koja je 1913. odlučila da organizuje »grupu anarhista-komunista«. Grupa je ocenila da je vreme terorizma prošlo, a »černoznamenstvo« je odbačeno kao put koji vodi odvajanju od masa. Ni »hlebovoljstvo« nije zadovoljilo pripadnike grupe, koja je bila više naklonjena sindikalnoj akciji. Prvi svetski rat doveo je do rasepa, pa su antimilitaristički nastrojani članovi formirali Moskovsku grupu anarhista-sindikalista (MGAS). Računali su da će sindikati biti budući organi upravljanja. Godine 1916. organizovali su tri nove grupe među kožarskim radnicima, železničarima i grafičarima. U vreme februarske revolucije sedam anarhističkih grupa formiralo je Moskovsku federaciju anarhističkih grupa sa ukupno osamdesetak članova. Računa se da je u Petrogradu u to vreme bilo oko stotinu anarhista, i nekoliko desetina u većim gradovima.¹⁶ Ali malobrojnost nikada nije zabrinjavala anarhiste, koji su sebe smatrali svesnom manjinom, čija je snaga u simpatiji masa, spremnih da se odazovu na borbeni poklič.

Februarska revolucija stvorila je veoma povoljne uslove za razvoj anarhističkog pokreta. Mnogi anarhistički vođi izašli su posle dugo godina iz zatvora, vratili se iz progonstva i emigracije. U mnogim gradovima obnovljene su ili stvorene federacije anarhista. Anarhističke grupe imale su uticaja među vojnicima Baltičke i Crnomorske flote. Učestvovali su u organizovanju sovjeta, zajedno s boljševicima, i u njima stvarali svoje frakcije. Naročito je bio jak uticaj anarhista u Kronštatskom sovjetu. Anarhisti su se beskompromisno borili protiv države i privremene vlade, često uspešno saradujući s boljševicima. Stvarali su svoje odrede »crne garde«, vršili pre-

15

P. Kropotkin, *Naši zadaći*, »Hleb i volja«, br. 2, 1909.

16

Polovinom 1917. grupe su postojale još i u Harkovu, Jekaterinoslavlju, Kijevu, Odesi, na Uralu, u Sibiru. Održane su oblasne konferencije anarhista u Petrogradu, Moskvi, Saratovu, Jekaterinoslavlju. Značajna je Harkovska konferencija juga Rusije (juna 1917).

trese, konfiskovali hranu, rekvirirali zgrade za svoje štabove. Privremena vlada izbegavala je direktne sukobe s anarhistima, bojeći se terora. Kada su u Petrogradu zaposeli vilu jednog ministra, vlada je taj konflikt rešila posredovanjem Petrogradskog sovjeta, koji je bio pod kontrolom esera i menjševika.

U prvo vreme među novostvorenim grupama preovlađivale su obe sa anarhosindikalističkom orijentacijom. Tako je u Petrogradu u julu 1917. formiran Petrogradski savez anarhosindikalističke propagande, koji od avgusta počinje izdavati »Golos truda«. Uskoro se pojavljuje novi organ, »Kommuna« — glasilo anarhista-komunista.

Približavajući se oktobarskoj revoluciji, anarhisti ne ističu neki posebno nov program. Centralističku državu treba zameniti »sveruskom federacijom slobodnih gradova i komunala; fabrički i zavodski komiteti su »najbolja forma organizacije« i »ćelija budućeg društva«. Kada se uskoro ukloni država, nastupiće anarhija.¹⁷ Itd. Teško je sistematizovati ovo razdoblje anarhizma, ali se može utvrditi sledeće: anarhistički pokret je bio u porastu; anarhisti su se bavili najširom propagandom anarhizma, bez obzira na šarolikost svojih grupa i potrebe savremenog političkog trenutka; saradivali su uspešno s boljševicima,¹⁸ ponekad čak prihvatajući parolu »sva vlast sovjeticima«, shvatajući ih kao organe trudbenika, a ne kao organe proleter-ske državne vlasti, diktature proletarijata, ne prihvatajući mirno prerastanje buržoaske u socijalističku revoluciju.

Oktobarskom revolucijom anarhistički pokret je ušao u značajnu fazu svoga razvitka. Okolnosti su tome umnogome pogodovale. Anarhisti su Oktobar dočekali s velikim entuzijazmom, smatrajući da će ta revolucija, pre ili posle, dovesti do ostvarenja njihovih ideala. Stara vlast je, očigledno, nestajala, rušena je i uništavana — i već ta činjenica je bila solidan osnov za ostvarenje anarhističkih ciljeva. Nove vlasti nije bilo (ili je nije moglo odmah biti), što je, takođe, za anarhiste mogao biti dobar početak. Sovjetska država, koja se tek stvarala, oslanjala se u oblasti upravljanja privredom na sindikate. Neke sindikalne organizacije (PTT radnika, železničara) smatrale su da upravljanje u tim granama treba da bude isključivo u nadležnosti sindikata. Ni među boljševicima nije bilo pune saglasnosti o tome kakvu ulogu treba da u novom sistemu igraju sindikati, kakva treba da bude uloga fabričko-zavodskih komiteta, koji su se eksponirali kao organi samodelatnosti radničke klase u preduzećima.

17

Golos truda, 11. i 18. avgusta 1917;
Burevestnik, br. 1, 1917.

18

Kada su posle bučnih »eksproprijacija« (zauzeće štamparije i dr.) anarhisti bili izloženi represalijama vlasti, boljševici su se zauzeli za njih. Zajedno s anarhistima su preuzeli kontrolu nad fabričko-zavodskim komitetima Vjborškog rejona u Petrogradu, saradivali su u Kronštatu, a posle »julskih dana« 1917. boljševici i anarhisti su se našli zajedno u zatvorima. Ne samo

vladajući kadeti, nego i socijalisti-revolucionari i menjševici optuživali su boljševike zbog saradnje s anarhistima — reč »anarhoboljševik« nije silazila sa stupaca štampe ovih partija. Anarhisti su smatrali da im se boljševici »približavaju«, ali su nagoveštavali i mogućan sukob: »Ako s nama pođu i pristalice diktature proletarijata, mi nemamo ništa protiv. Ali kada ova gospoda zažele da nam nametnu svoju diktaturu, mi ćemo poći i protiv njih.« (*Svobodnaja kommuna*, br. 2, 15. oktobra 1917.)

U toj »međufazi« anarhistički pokret je postigao izvesne uspehe. Broj anarhističkih organizacija je porastao — istraživači procenjuju da ih je u decembru 1917. godine bilo u 25, a 1918. godine — u 75 gradova i radničkih naselja. Računa se da je u oktobru 1917. Petrogradska federacija anarhista-komunista imala oko 18 hiljada članova i da je oko 500 njih bilo spremno da učestvuje u borbi.¹⁹ Utvrđeno je da je jedan broj anarhista učestvovao u jurišu na Zimski dvorac. Bili su zastupljeni u Petrogradskom revolucionarnom komitetu, »štabu revolucije«, u Petrogradskom sovjetu, u sovjetima mnogih gubernija i rejona. Imali su svoje predstavnike i u VCIK-u (savezna vlada), u izvršnim organima vlasti u oblastima. U Petrogradu, Moskvi i nekim većim gradovima dobili su prostorije za svoje klubove. Raspolagali su štamparijama i objavljivali dela anarhista, izdavali svoje listove.

Ali, ako se u organizacionom pogledu zapaža napredak anarhističkog pokreta, u teorijskom i idejnom smislu nema koherentnosti. Anarhizam je svoju doktrinu gradio pre svega na kritici države i njenih institucija, manje se bavio stvaralačkim vizijama novog društvenog poretka, ili je to činio neprecizno i maglovito. To je anarhizam u Rusiji u posleoktobarskom periodu suočilo s teškoćama konceptijske naravi. Ako bi priznao činjenicu revolucije i njen socijalistički karakter, morao bi se orijentisati na konstruktivnu saradnju s boljševicima i sudelovati u uobličavanju novog društvenog sistema. Ako ne bi priznao revoluciju, morao je nastaviti borbu protiv sovjeta kao oblika svake vlasti, koja se ne razlikuje od pređašnje. Najzad, mogao je činiti i jedno i drugo — priznati oktobarsku revoluciju kao socijalni akt koji je zbrisao buržoasku državu, ali suprotstaviti se sovjetima (sovjetskoj državi) kao »obmani«, oličenju »izneverenog ideala«, ili bar tražiti da se menja njihov karakter (sovjeti kao organi stvaralačke inicijative masa, a ne kao organi vlasti).²⁰

Ove dileme anarhista ogledaju se u anarhističkoj štampi i dokumentima u prvim mesecima posle revolucije. Prihvatiti ili ne prihvatiti (ili delimično prihvatiti) diktaturu proletarijata to je centralno pitanje, ali su anarhisti bili suočeni i s mnogim drugim: kako se odnositi prema pojedinim dekretima vlasti, kako se odnositi prema sindikatima, da li učestvovati u sovjetima; ako se, pak, odbija saradnja sa sovjetskom vlašću, kakav se pozitivan program nudi? Ovde je, možda, i bila najslabija tačka anarhista, jer im je oktobarska revolucija »preotela socijalnu žaoku«²¹ — anarhisti su uvek bili decidirani prema onome šta odbacuju, a manje određeni prema onome šta žele.

U posleoktobarskom periodu nema onog šarenila grupa i ideja kao za vreme prve ruske revolucije. Anarhistički pokret je otpočeo tamo gde se zaustavio 1907, ali među sledbenicima (mnoge je carski režim fizički likvi-

19

Voprosy istorii, br. 9, 1968, str. 59, 61.

20

Valja imati u vidu i činjenicu da je jedan broj anarhista prihvatio oktobarsku revoluciju i priznao sovjetsku vlast. To je moralo da bude po cenu gubljenja njihova identiteta. Istaknuti anarhistički ideolog Novomirski je pisao: »Nazovite sebe kako

hoćete, ali ako ste iskreno za radnike i revoluciju, »neizbežno ćete zakucati na vrata Ruske komunističke partije.« Prema partijskom popisu 1922, u redovima RKP (b) bilo je 633 bivših anarhista. (*Voprosy istorii*, br. 9, 1968, str. 71—72.)

21

B. I. Gorev, op. cit., str. 124.

dirao) ima dosta mladih. Zapaža se nastojanje okupljanja i organizovanja anarhista, među kojima su najuticajniji anarhokomunisti i anarhosindikalisti. U letu 1917. osnovan je u Petrogradu Savez anarhosindikalističke propagande (koji od proleća 1918. deluje u prestonici Moskvi), izdavao je list »Golos truda«. Među pripadnicima ove grupe dolazi do kolebanja u pogledu prihvatanja sovjetske vlasti, pravoverni se izdvajaju i izdaju »Vol'nyj golos truda«, ali i među njima se javljaju idejni disidenti i revizionisti, koji smatraju da bi neke sovjetske organizacije mogle predstavljati prelazni stadij između kapitalizma i anarhokomunizma. Njihova delatnost svodi se na propagandu anarhističkih ideja i izdavanje anarhističke literature.

Petrogradska federacija anarhosindikalista objedinjuje grupe na osnovu ovih principa: nikakva vlast ne može primorati čoveka da ide protiv svoje volje; sve pripada svima; od svakog prema sposobnosti, svakome prema potrebama; oslobođenje radnika treba da bude delo samih radnika; ne potčinjavati pokret teoriji, u pokretu se rađaju i umiru teorije.²² Na prvom sveruskom kongresu anarhista-komunista, međutim, učinjen je pokušaj preciziranja ovih opštih principa: treba raditi u lokalnim sovjeticima, ali ne i u njihovim izvršnim organima; idemo sa sovjetskom vlašću putem revolucije, pripremajući prelaz na anarhiju; noseći se negativno prema sovjetskoj vlasti, kao prema svakoj vlasti, anarhisti smatraju da bi otvorena borba protiv nje bila neceleshodna; sovjete treba pretvoriti u organe koji su »savetnici, a ne zakonodavci i administratori«. U jednom referatu na tom kongresu ističe se da Sovjetska Rusija upravlja pomoću nove birokratije, ali će ta birokratija neminovno kompromitovati novu formu državne vladavine. Nije nevolja ako bi se anarhisti, istupajući protiv boljševika, našli ispred istorije, već je nevolja u tome što bi se onda našli u istom lageru s kontrarevolucijom. Uostalom, svesni boljševici su sve bliži anarhističkom učenju.²³

Grupa anarhista koja je izdavala »Vol'nyj golos truda« takođe je precizirala svoj odnos prema sovjetskoj vlasti. Nastoji da njen stav bude fleksibilan. Ograđuje se od drugih anarhista, koji »kaljaju ime anarhiste« i običnu pljačku nazivaju revolucionarnom borbom, ali i od onih koji su se prišljamačili novom poretku i služe državnoj vlasti. Grupa smatra da bi u toku jednog »prelaznog stadijuma« sovjeti mogli iziveti vlast, biti potčinjeni »direktnoj kontroli birača« i da bi se mogla ostvariti republika sovjeta kao savez autonomnih i potpuno slobodnih komuna. U slobodnim gradovima osnovna čelija bi bio kućni savet, na slobodnim načelima bi se udruživali i saveti ulica, rejna — slobodan grad bi funkcionisao bez prinudne vlasti.²⁴

Jedna od uticajnijih grupa bila je i Moskovska federacija anarhističkih grupa. Objedinjavala je oko 15 sekcija i imala nekoliko sopstvenih »crnih odreda«. Izdavala je svoj list »Anarhija«, koji je, sutradan posle oktobarskog prevrata u Petrogradu, istakao da se idejno razilazi s boljševicima, smatrajući da je neispravna borba za političku vlast, ali se solidarisao sa

22

Vol'nyj trud, br. 1, 1918, str. 27.

23

»Protokoly 1-go Vserossijskogo s'ezda anarhistov-kommunistov«, Izd. fed. a-k. 1919, str. 18—19.

24

Vol'nyj golos truda, br. 1, 2, 1918.

istupanjem petrogradskog proletarijata i pozvao moskovski proletarijat da odlučno stane na stranu revolucije. Moskovska federacija je preduzela niz akcija u prvim mesecima sovjetske vlasti. Tako su krajem januara 1918. konfiskovali bivši trgovački dom i stvorili komunu »Dom anarhije«. Članovi komune su se onde snabdevali »prema potrebama« i besplatno. Onde se sticao novac iz eksproprijiranih banaka, ali i mnoga dobra koja su anarhisti »preuzimali«. Sekretar federacije je bio poznati pesnik i anarhist iz prve ruske revolucije Lav Černi (kasnije, 1921, njegovu grupu će vlasti uhapsiti i streljati zbog oružanih prepada i falsifikovanja novca). Anarhistima su prilazili i mnogi kriminalci i lupeži, koji su pod plaštom »idejnog anarhizma« vršili pljačke. Od njih se u više mahova ograđivala i »Anarhija« u proleće 1918. godine. »U poslednje vreme«, pisao je list, »primećuje se zloupotreba imena Federacije anarhističkih grupa. Nepoznate ličnosti oduzimaju novčanike, prete u cilju otimačine, pretresa, hapšenja itd. koristeći ime Federacije.« Poznati anarhisti braća Gordin protestovali su što se u ime Federacije »čine podla dela, gnusna i odvratna, ubistva i pljačke.«²⁵ Organi sovjetske vlasti tražili su da se razoružaju odredi »crne garde«, a u noći između 11. i 12. aprila 1918. organi bezbednosti, u saradnji s vojskom, preduzeli su veliku akciju »čišćenja«. U Moskvi i drugim gradovima izvršen je pretres svih zgrada koje su rekvirirali anarhisti. Mnogi su uhapšeni, pronađena je velika količina oružja i namirnica.²⁶

Posle te akcije odnosi između sovjetske vlasti i anarhista se znatno oštavaju. Anarhisti čine pokušaje da se objedine u okviru »jedinstvenog anarhizma«. Stvaraju se dva centra, u Moskvi i Petrogradu, dok je u Ukrajini najpoznatija grupa »Nabat«. One koordiniraju rad, održavaju konferencije, reorganizuju se. Iz ovog pravca proizašla je ekstremistička organizacija — Sveruska organizacija anarhista u ilegalnosti, koja se deklarise za borbu protiv sovjetske vlasti uz primenu terora, eksproprijacije, seljačkih ustanaka. Jedna od akcija ove grupe bila je bacanje bombe u zgradu Moskovskog komiteta boljševika, za vreme sednice komiteta. Tada je poginulo 13 ljudi (među njima i sekretar komiteta Zagorski), a ranjeno 28 ljudi.²⁷

Anarhisti-ilegalci su, međutim, predstavljali samo deo anarhističkog pokreta. Mnoge grupe koje su delovale legalno osudile su teroristički akt, podvlačeći svoju spremnost na saradnju sa sovjetskom vlašću, izdavajući i dalje svoja glasila i literaturu. Sveruska federacija anarhista komunista, osnovana krajem 1918, održala je svoj kongres u maju 1919, odlučila je da izdaje list »Voljnaja žiznj«. Kada je revoluciji zapretila opasnost od intervencije i kontrarevolucionarnih snaga, taj list je ukazivao da je ne samo nepoželjna, već i štetna ona aktivnost koja bi jačala snage kontrarevolucije; propaganda anarhističkih ideja može doprineti jačanju revolucionarnih tekovina. Izražavana je lojalnost prema sovjetskoj državi, a ukazivano da je cilj sovjetskih ustanova da ostvare socijalnu jednakost, te da su boljševici »partija socijalne revolucije«.²⁸

Ali, ukoliko su i prihvatale činjenicu postojanja sovjetske vlasti, to

25
Anarhija, br. 3, 1918.

26
Pravda, 13. aprila 1918.

27
Voprosy istorii, br. 9, 1968, str. 71.

28
Voljnaja žiznj, br. 9, 1919, str. 15.

prihvatanje je bilo uslovno. Boljševici će biti prihvatani u onoj meri u kojoj se približavaju anarhizmu. Grupa anarhista koja je izdavala list »Voljnij trud« procenjivala je da boljševici (posle promene naziva partije i usvajanja programa) ne mogu da uspore kretanje u pravcu anarhosindikalizma, kome »teorijski prilaze sve bliže i bliže«.29 Prema oceni redakcije, socijalistička vlast se našla u zagrljaju državnog i birokratskog aparata. Ona je postala ugnjetač trudbenika. Partija u odeždi državnosti stala je iznad proletarijata, sklopivši savez s birokratijom.30 U članku »Kako treba u gradovima organizovati pravi slobodan život« ističu se ova načela:

1. Sva preduzeća i rudnici treba da budu na raspolaganju samih radnika. Svaki radnik treba da bude učesnik i inicijator svega onoga što se zbiva i o čemu se odlučuje. Radnik mora biti siguran da ga niko ne može otpustiti s posla, izuzev ako učini neki veći prestup, ali i u tom slučaju odlučuju svi radnici, a ne većina.

2. Fabrike ne prelaze u svojinu radnika koji u njoj rade (što bi dovelo do neravnopravnosti trudbenika raznih fabrika), već celom narodu. Rezultati rada svih radnika slivaju se u zajednički fond iz kojeg svi trudbenici dobijaju prema potrebama. U raspodeli učestvuju svi radnici.

3. U fabrikama se sve odluke donose na opštim skupovima radnika. Nije potrebno da radnici imaju svoje predstavnike na koje bi bila preneti njihova ovlašćenja. Predstavnici moraju biti samo sprovednici odluka radničkih skupova, a biraju se samo onda kada za to postoji neka naročita potreba.

4. Da bi se na skupovima stvarno odlučivalo, treba ih održavati često. Radnici nisu statisti, već svesno odlučuju i raspoređuju radne obaveze. Svako rukovodstvo je suvišno, radnici će biti sami zainteresovani da fabrika radi što bolje. Opšti problemi se rešavaju na radničkim kongresima, ali odluke kongresa ne obavezuju radnike.

5. Svi radnici se besplatno koriste komunalnim i drugim uslugama (gradski saobraćaj, društvena ishrana, železnice, stanovi i dr.). Nema privilegija — svako radi prema sposobnostima, dobija prema potrebama.31

Razume se, ti su zahtevi u uslovima ondašnje Rusije — zemlje ekonomski razorene i nerazvijene svesti — morali biti shvaćeni kao »lista lepih želja«. Komunizam nije mogao biti uveden dekretom, a da bi se nešto podelilo, moralo je biti prethodno proizvedeno. Ali, opsednuti pitanjima apstraktne slobode, anarhisti su zanemarivali, ili čak potpuno prenebragali, probleme društveno-ekonomskih mogućnosti i ograničenosti, osnovnih ekonomskih zakonitosti razvoja društva.32

Anarhisti su odbacivali državu, sovjete su prihvatili samo ako bi se razvili kao organi inicijative i samodelatnosti radničke klase, a ne kao orga-

29

Voljnij trud, br. 1, 1918, str. 17.

30

Ibid., br. 7—8, str. 3.

31

Voljnij trud, br. 9—10, str. 16—24.

32

U nekim svojim proklamacijama anarhisti su tražili ukidanje novca i vrednosnih papira. U nekim akcijama su javno spaljivali obligacije i vrednosne papire »radi uništavanja kapitala« — *Anarhija*, 3. marta 1918; M. Čudnov, *Pod černym znamenem*, Moskva, 1930, str. 210.

ni vlasti. Partiju su takođe kritikovali, kao organizaciju koja se sve više politizuje i nameće državnocentralističke oblike vladavine. U sindikatima su, ipak, videli izvesne mogućnosti za ispoljavanje volje radničke klase, ali samo pod određenim uslovima. Sindikati su morali biti slobodni i nezavisni, oslobođeni uticaja partije. Kada je 1918. pokrenuta rasprava o mogućnosti »podržavljenja« sindikata, anarhisti su se tome odlučno usprotivili — u tome su bili saglasni s onom strujom u boljševičkoj partiji koja je takođe odbacivala ovu ideju. Traženo je od anarhista da što bliže pridu sindikatima i »pokušaju da odbrane njegovu klasnu, nezavisnu, a ne državnu poziciju i ulogu«. ³³ Međutim, ova organizacija, po oceni anarhista, nije imala perspektiva, jer su sindikati »državni organi, organi rađanja birokratizma, zastoja, zato što ih je državna vlast potčinila svome 'demokratskom centralizmu'«. Sindikati su odigrali svoju ulogu, a budućnost pripada novom obliku radničkog organizovanja — fabričko-zavodskim komitetima, organizaciji »čisto borbenog i neposrednog rada«. Kao univerzalne organizacije savršeniji su i od sovjeta, jer su »osnovne proizvodne samoupravne organizacije i pod stalnom kontrolom radnika«. Za anarhiste su »fabričko-zavodski komiteti naša budućnost — sindikati su prošlost«. ³⁴

Za anarhistički pokret u Rusiji vezuju se dve značajne epizode u razvoju sovjetske republike — pokret Mahnoa u Ukrajini, koji se idejno oslanjao na anarhističku grupu »Nabat«, i pobuna u Kronštatu, pomorskom utvrđenju kraj Petrograda, takođe pod jakim uticajem anarhista.

Grupa »Nabat«, kao konfederacija anarhističke organizacije Ukrajine, osnovana je na konferenciji u Kursku, a konačno se formira na I kongresu konfederacije »Nabat« u Jelisavetgradu u aprilu 1919. Još pre kurske konferencije, polovinom 1918, inicijativna grupa je uputila proglas svim anarhistima u Rusiji. U proglasu se ukazuje na slabost anarhističkog pokreta, koji je odstupio od osnovnih načela anarhizma u dva pravca: jedno krilo saraduje s državom, i pošto su pristalice saradnje »postali činovnici i komesari« faktički su prestali da budu anarhisti; drugi se drže masovnih eksproprijacija, rekvizicija, koje se ničim ne razlikuju od pljački, što je nanelo veliku štetu anarhizmu. Anarhisti su upozoreni da prave stare greške i da stvore nove i jake organizacije. ³⁵

Na konferenciji u Kursku pokret je zauzeo negativan stav prema sovjetskoj vlasti. Boljševički režim, ističe se u jednoj rezoluciji, nije bio u stanju da društvo preuredi na načelima slobode i ekonomske jednakosti. Buduća revolucija u Ukrajini mora poći putem »vanpartijskog i masovnog stvaralaštva« i odmah se preobraziti u revoluciju koja će stvoriti anarhokomunističko uređenje. Ocenjeno je da između »srušenog kapitalizma« i anarhističkog uređenja nema nikakvog prelaznog stadijuma. Konferencija je ocenila da učesće anarhista u organima sovjetske vlasti ne bi bilo od koristi, jer su sovjeti veoma daleko od modela socijalno-revolucionarne organizacije i prožeti su »duhom partije, politike, birokratizma i vlasti«. Konferencija

33

Trud i volja, br. 1, 1919, str. 2.

34

Rezoluciji I Vserossijskoj konferenciji anarho-sindikalstov, »Voljnij golos truda«, br. 3, str. 3—4.

35

Voljnij golos truda, br. 3, str. 4.

se založila »za istinske sovjetske radničke i seljačke organizacije«, bez partijskog uticaja i bez elemenata vlasti.³⁶

Pokret Mahnoa počeo se razvijati u leto 1918, pošto su nemačke i austrijske trupe okupirale Ukrajinu. Mahno se borio s jedne strane protiv okupatora, a s druge protiv belih armija hetmana Skoropadskog, Denjikina i drugih. Mahno je u pojedinim fazama ustaničke borbe saradivao s Crvenom armijom. Od manjeg ustaničkog odreda armija Mahnoa je izrasla u snagu od preko 20.000 boraca, koja je kontrolisala veliki deo Ukrajine. Mahno je pokazao izvanredne vojničke sposobnosti — brzim manevrima veoma pokretni odredi Mahnoa uspevali su da zadaju iznenadne udarce neprijatelju. Od oktobra 1920, međutim, dolazi do sukoba Mahnoa i Crvene armije — u avgustu 1921. odredi Mahnoa su razbijeni (predalo se oko 2.500 boraca), a sam Mahno je uspeo da prebegne u Rumuniju (umro je u Parizu 1936).

Mahno se upoznao s anarhističkim učenjem na robiji (od 1910. do 1917). Oko njega se okupila grupa poznatih anarhista (P. Aršinov, Volim, Alij i dr.) ne samo iz grupe »Nabat«, nego i drugih orijentacija. Nastojali su da daju idejni osnov pokretu i da anarhizam primene u praksi. Osnovane su »slobodne poljoprivredne komune«. Zemlja je oduzimana od spahija i deljena seljacima. Održavani su kongresi seljaka i ustanika. Proklamovano je da fabrike i rudnici prelaze u vlasništvo radnika. Stvaraju se slobodni i nezavisni sovjeti, bez elemenata vlasti, oslobođeni uticaja bilo koje partije; sloboda reči, štampe, udruživanja, ukidaju se državna milicija i armija, stvaraju se radničko-seljački organi samoodbrane.³⁷ Pokret Mahnoa (tzv. mahnovština) ostao je zabeležen kao specifičan pokušaj spajanja socijalnog seljačkog ustanka u Ukrajini s idejama anarhokomunizma. Sovjetski istoričari su ga ocenili, naročito njegovu poslednju fazu, kao kontrarevolucionaran pokret, usmeren protiv sovjetske države, ali i kao »složen društveni događaj«, jer je »mahnovština« nesumnjivo do određenog vremena »uživala podršku relativno širokih slojeva seljaštva«, te je i borba protiv nje bila stoga »duga, teška i krvava«.³⁸

Druga istorijska epizoda, koja je označila jednu od kritičnih tačaka revolucije i u kojoj su anarhisti takođe imali udela, bio je ustanak garnizona u Kronštatu 2. marta 1921. godine. Pobuna je trajala 17 dana i sovjetske vlasti su je likvidirale oružanom silom. Istraživanje uzroka pobune pokazuje da je do nje došlo usled spleta različitih okolnosti: ekonomska i politička kriza početkom 1921 (kriza goriva i namirnica, teškoće u snabdevanju), nezadovoljstvo radnika (štrajkovi), pogoršan socijalni sastav radnika, zabrana slobodne trgovine, obustavljanje proizvodnje u nekim fabrikama, izmenjen komandni sastav Baltičke flote, psihološki faktori i dr.³⁹

Kad je reč o udelu anarhista u pobuni, valja reći da njihov uticaj nije

36

Pervaja konferencija anarhističkoj organizaciji Ukrainy, »Nabat«. Deklaracija i rezoluciji. Najabr' 1918, str. 15, 26—27.

37

The anarchists in the Russian Revolution, London, 1973, p. 128.

38

Voprosy istorii, br. 9, 1966, str. 37.

39

Voprosy istorii, br. 3, 1965.

bio presudan u događajima. Kako ističe jedan dobar poznavalac ruskog anarhizma, to nije bila zavera jedne partije ili grupe, već jednog konglomerata različitih struja — socijalista-revolucionara, menjševika, anarhista, običnih komunista, koji nisu imali konzistentnu ideološku orijentaciju, niti precizan plan akcije. Njihov kredito je komponovan od elemenata različitih revolucionarnih struja, više kao protest protiv bede i represalija nego kao jasan program. Umesto određenih zahteva proklamovano je ono što je Kropotkin nazivao »stvaralačkim duhom masa«, koji bi bio izražen u slobodno izabranim sovjetima.⁴⁰ To se vidi iz dva najznačajnija dokumenta ustanika petropavlovske rezolucije i proglašenja »Za šta se borimo«. Rezolucija konstatuje da sadašnji sovjeti nisu ispunili očekivanja radnika i seljaka, te treba izvršiti izbor novih slobodnih sovjeta tajnim glasanjem; sloboda štampe i reči za radnike i seljake, anarhiste i leve socijalističke partije; sloboda za radničke i seljačke organizacije; sazivanje vanpartijske konferencije radnika, crvenoarmejaca i mornara Kronštata i Petrograda; oslobađanje političkih zatvorenika; nijedna partija ne sme da ima privilegije u propagiranju svojih ideja; ukidanje ograničenja i slobodna razmena; sloboda propagande za ustanike. Proglas »Za šta se borimo«, objavljen 8. marta u glasilu pobunjenika, sasvim je određen u kritici sovjetske vlasti i politike boljševičke partije. Prema tom proglasu, radnička klasa je očekivala emancipaciju i slobodu, ali je posle oktobarske revolucije umesto monarhističke policije i žandarma nastupio komunistički režim, sa Čekom i represalijama, novom birokratijom. Kronštatski ustanak predstavlja kamen temeljac treće revolucije, u kojoj će biti zbačeni posljednji okovi. »Ova nova revolucija podići će radničke mase Istoka i Zapada, kao primer socijalističke revolucije novog tipa, nasuprot birokratskom komunističkom 'stvaralaštvu'.«⁴¹

Lenjin je Kronštatsku pobunu ocenio kao sitnoburžoasku i anarhističku stihiju, usmerenu protiv diktature proletarijata, opasnu utoliko što je do nje došlo u zemlji gde je proletarijat u manjini i u kojoj je razorena svojina seljaka.⁴²

Bilo je očigledno, naročito posle likvidiranja »mahnovštine« i kronštatske pobune, da anarhistički pokret mora da se suoči s novim dilemama: ili će priznati sovjetsku vlast, i tako imati mogućnosti za ograničeno propovedanje svojih ideja, ili će joj se suprotstaviti direktnom akcijom (što se pokazalo gotovo nemogućnim, jer su vlasti bile sve manje tolerantne, pogotovu ako je neprihvatanje sovjetske vlasti bilo praćeno terorističkim akcijama ili nekim drugim nezakonitim delovanjem).

Pokušaj mirenja anarhizma sa sovjetskom vlašću najbolje je izražen u delovanju sekcije anarhista-univerzalista, koja je postojala od kraja 1920. do kraja 1921. godine. Ideju univerzalista najpre je razvio A. Gordin u jednoj svojoj brošuri. To je bio najekstremniji oblik revizije anarhističkog učenja, koji je nastojao da se ono usavrši, uzmu u obzir pouke revolucije i mogućnosti propagiranja anarhizma u novim uslovima. Ishodište ovog pravca je

40
The Anarchists in the Russian Revolution,
Edited by Paul Avrich, London, 1973, str.
156.

41
Citirano prema *The anarchists ...*, op. cit.,
str. 158—160.

42
V. I. Lenjin, *Dela*, tom 33, Beograd, 1976,
str. 315.

shvatanje celog čovečanstva kao univerzuma. Proklamuje se kosmopolitsko viđenje sveta, brišu se sve nacionalne granice i pregrade. Čovečanstvo je savez udruženih ličnosti. Interindividualist naseljava svet i vlada njime. Postojeći nacionalni instituti treba da se transformišu u sistem samoupravljanja, koje deluje na osnovu referenduma, plebiscita, anketa. Funkciju upravljanja vrši univerzalni savet radnika, koji se oslanja na fabriku, opštinu itd. Sporazumno se ovi saveti udružuju u univerzalni savet trudbenika — to je celo čovečanstvo. Pretpostavljena je i jedna svetska privreda, svetska proizvodnja i svetska raspodela.⁴³ Za razliku od drugih pravaca, univerzalisti se nisu odricali političkog delovanja, a dosta pažnje su poklonili stvaranju čvrste organizacije. Konferencija univerzalista, održana u maju 1921, tražila je od anarhista da aktivno rade u sovjetima, među trudbenicima. Ocenila je da Rusija doživljava krah državnog socijalizma, te su anarhisti pozivani da pođu ka novoj socijalnoj revoluciji i idealu anarhizma, od anarho-blankizma ka »besklasnom radničkom i seljačkom anarhizmu«.⁴⁴ Moskovski univerzalisti istakli su da prihvataju oktobarsku kao socijalističku revoluciju, a da će do anarhističke revolucije doći kada socijalizam pobedi u nizu zemalja. Polazeći od ovog, istaknuta su ova načela: rad mora biti obavezan, industrija militarizovana i reorganizovana prema granama proizvodnje; umesto fabrika treba stvarati »dvorce rada«; u upravljanju proizvodnjom treba angažovati radnike neposredno; angažovati radnike u organima vlasti, koji treba da budu smenjivi i odgovorni.⁴⁵

Organizacija anarhista-univerzalista označila je kraj poslednjeg, trećeg talasa anarhističkog pokreta u Rusiji. U jesen 1921. likvidirane su neke ekstremističke grupe, a njeni članovi uhapšeni. Neki istaknuti lideri (Volin, Maksimov, Jarčuk i dr.) dobili su odobrenje da odu iz zemlje. Kraj pokreta nagovešten je i u jednom cirkularnom pismu CK RKP(b) u kome je dat pregled postojećih anarhističkih organizacija i negativno ocenjena njihova delatnost i na kraju data podrška sovjetskoj vlasti »koja kao odgovor na kontrarevolucionarnu aktivnost anarhističkih grupa mora da pribegne znatnom ograničenju slobode delovanja ovih grupa«.⁴⁶ Tako je i posle toga bi se oglašio pokojni anarhist svojom brošuram ili člankom, čak i u kasnim dvadesetim godinama, prebirući po uspomenuama.

Tako se završila dugogodišnja istorija burnog i protivrečnog anarhističkog pokreta, uvek razapetog između ideala i stvarnosti. Opsednut vizijom uništenja države, vlasti, prinude, krvario je na revolucionarnim barikadama, zamirao u tamnicama, i, poput feniksa, ponovo se rađao, oglašavajući se gromkom reči, često ne birajući sredstva i ostavljajući krvave tragove. Kao lament nad tom istorijom i njenim davnim raskršćima može poslužiti ova ispovest jednog anarhiste: »Mi nismo nikad zašli u široku reku rada, među proletarijat, i nećemo nikad u nju ući, jer samo kritika stvarnosti, bez jasne predstave o svesnoj delatnosti — bedna je. Nedoreče-

43

A. Gordin, *Anarhizm-universalizm*, Moskva, 1920, str. 12—13.

44

Universal, br. 3—4, str. 25.

45

Deklaracija Moskovskoj organizaciji anarhistov-univerzalistov, Moskva, 1921, str. 2, 4, 10.

46

Vestnik agitacii i propagandy, br. 11—12, 1921, str. 8.

nost o mestu anarhističkog sistema u istoriji razvoja ljudskog društva onemogućila je da se jasno i temeljno odrede ciljevi... Umorni i izmučeni borbom, mnogi naši drugovi prešli su u tabor pobjednika.«⁴⁷

Nismo postavili zadatak da damo i kritiku anarhističkog pokreta i njegove teorije.⁴⁸ Podsetićemo da su ruski marksisti, posebno Plehanov i Lenjin, dali temeljnu analizu teorije ruskog anarhizma. I danas je aktuelna Lenjinova ocena terora, posebno individualnog, u anarhističkoj strategiji i taktici. Anarhizam nije bio izraz revolta masovne, revolucionarne organizacije, već tragična osveta usamljenika. Anarhistički pokret nije pronašao put ka sjedinjavanju s revolucionarnom borbom proletarijata. Ako je taj pokret izražavao bunt, to nije bio bunt koji je proisticao iz raspoloženja mase, već iz očaja i neverice u ustanak, ali i iz nepostojanja uslova za ustanak.

⁴⁷
Universal, br. 5—6, 1921, str. 2, 14.

⁴⁸
Detaljnije o tome u članku: P. Dajić,
Teror u ruskom radničkom pokretu,
»Međunarodni radnički pokret«, 1974, br. 4.